

BRÄDGÅRDEN
BÅTBYGGAREN
CANADA

Båtbyggaren 1-3, Lidingö 5:11, 5:13-15, 5:21-58, 5:149, Lidingö

Antikvarisk förundersökning

BRÄDGÅRDEN

BÅTBYGGAREN

CANADARADHUSEN

Båtbyggaren 1-3, Lidingö 5:11, 5:149, 5:21-5:58, Lidingö

Antikvarisk förundersökning

Datum 2008-06-23

Beställare:

Lidingö Stad, Miljö- och stadsbyggnadskontoret
genom Lisette Calleberg

Restaurator

Box 5782
114 87 Stockholm
www.restaurator.com

Tel: 08-503 844 20

Fax: 08-503 844 92

Utförd av Martin Lagergren

Omslagsfoto: Till vänster Canadahusen, vykort i Lidingö Stadsarkiv, fotograf okänd. I mitten tegelbyggnad i kvarteret Brädgården och till höger byggnader i Båtbyggaren, foto Restaurator 2008.

Samtliga nytagna fotografier och illustrationer är utförda av Restaurator, där annat ej anges.

Innehållsförteckning

Inledning	4
Bakgrund	4
Antikvarisk förundersökning.....	4
BRÄDgåRDEN	6
Historik.....	6
BESKRIVNING AV BYGGNADERNA IDAG.....	9
BÅTBYGGAREN	16
Historik.....	16
BESKRIVNING AV BYGGNADERNA IDAG.....	18
Båtbyggaren 1.....	18
Båtbyggaren 2.....	18
Båtbyggaren 3.....	19
Lidingö 5:11	21
Lidingö 5:149.....	24
KULTURHISTORISKT VÄRDE.....	25
Kulturhistorisk karaktärisering	25
Kartredovisning av kulturhistoriska värden.....	27
Viktiga karaktärsdrag hos de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna	28
Kvarteret Brädgården.....	29
Nuvarande kulturhistoriskt skydd	29
CANADAHUSEN.....	30
Historik.....	30
Kulturhistoriskt skydd	31
Kulturhistoriskt värde	31
Radhusens viktigaste karaktärsdrag.....	32
Ändringar av byggnaderna	33
Frågan om färgsättning av exteriören.....	34
Kommunal hantering	37
Råd och rekommendationer för yttre underhåll och restaurering.....	38
Källor	40

INLEDNING

Bakgrund

Objektet för denna förundersökning är kvarteren Brädgården och Båtbyggaren med blandad bebyggelse samt de s k Canadaradhusen vid Canadastigen. Området är beläget på båda sidor Elfviksvägen vid norra stranden av Inre Kyrkviken på Lidingö. Undersökningen har utförts på uppdrag av Lidingö Stad, Miljö- och stadsbyggnadskontoret och syftar till att utröna de kulturhistoriska värdena inför framtida detaljplanering och bygglovprövning.

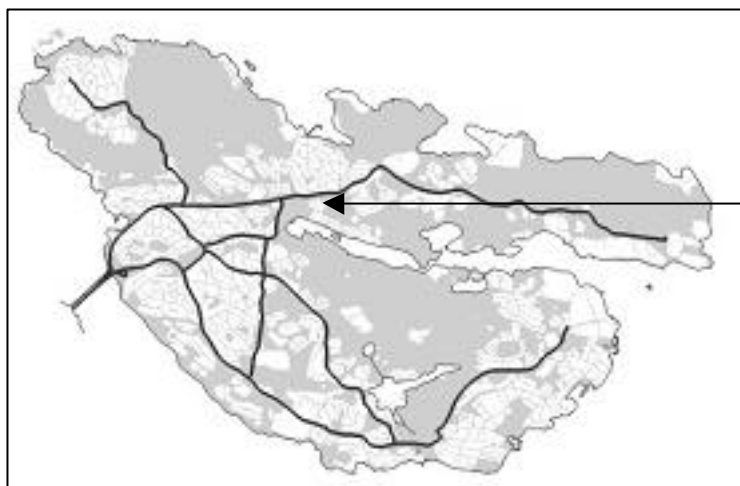
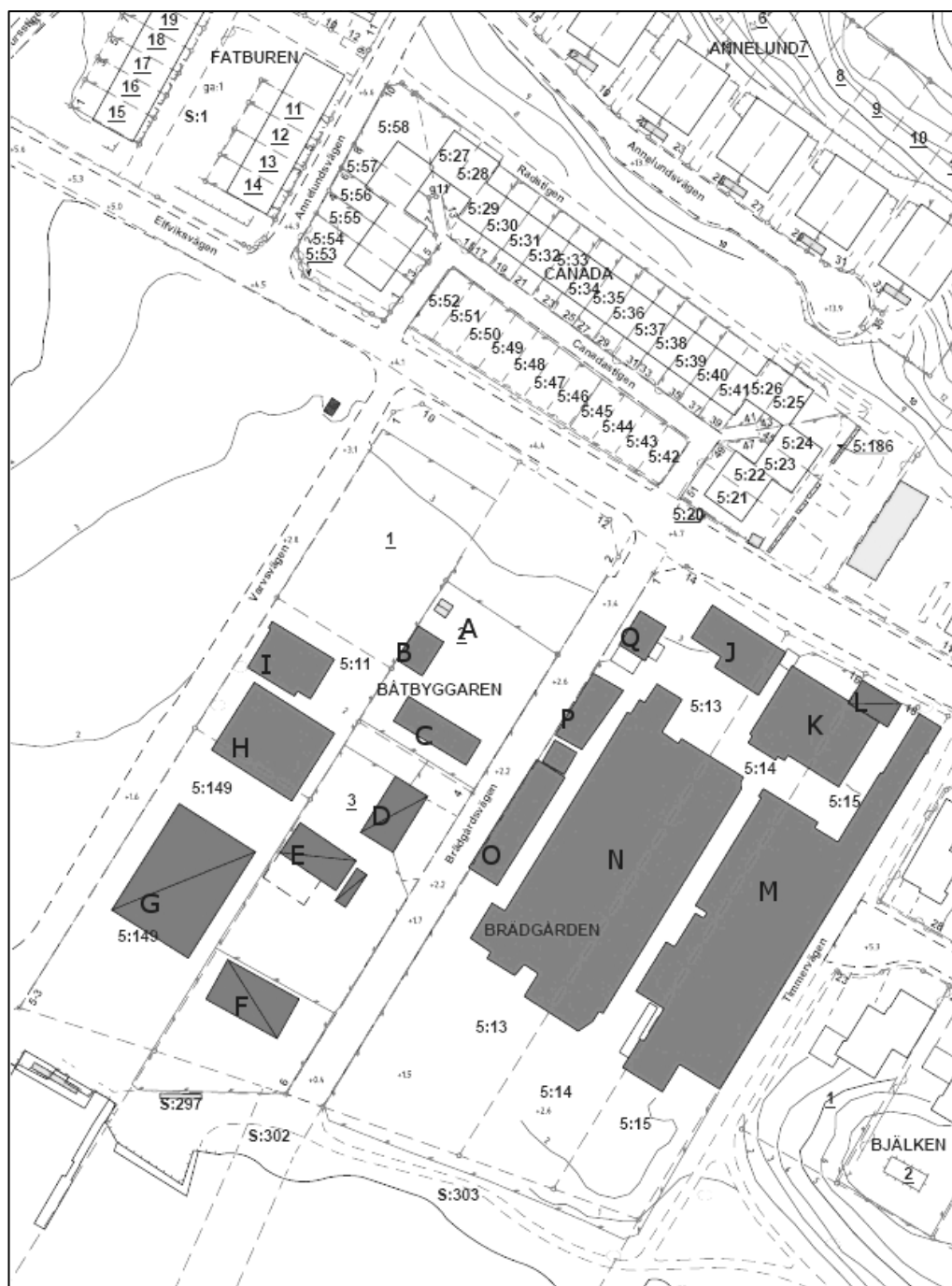
Antikvarisk förundersökning

En antikvarisk förundersökning utgör en fristående utredning av de kulturhistoriska värdena i en byggnad eller ett område. Denna förundersökning syftar till att beskriva de kulturhistoriska värdena hos byggnaderna. Syftet med förundersökningen varierar inom de tre delområdena, Canadaradhusen (Lidingö 5:21-58) och kvarteren Brädgården (Lidingö 5:13-15) och Båtbyggaren (Båtbyggaren 1-3, Lidingö 5:11 och 5:149). För de byggnadsminnesförklarade radhusen görs en mer ingående analys av utvändiga förändringar och förslag på riktlinjer för utvändig färgsättning ges.

För Brädgården och Båtbyggaren görs en bedömning av bevarandevärdet och en kulturhistorisk klassificering av de enskilda byggnaderna inför kommande detaljplanering i området.

Förundersökningen omfattar historik, beskrivning av byggnaderna samt en kulturhistorisk karaktärisering. Beskrivning av byggnadernas historik begränsas till en sammanfattning av uppgifter som har relevans för bedömning av byggnadernas kulturhistoriska värden.

Arbetet har utförts under maj 2008. Utöver arkiv- och litteraturstudier samt intervjuer grundar sig förundersökningen på en okulär besiktning på plats.

Ovan: Området som omfattas av undersökningen och litterering av byggnader. Karta från Lidingö Miljö- och stadsbyggnadskontor.

Vänster: Orientering kring undersökningsområdets läge på Lidingö. Karta från Lidingö Miljö- och stadsbyggnadskontor.

ALLMÄN HISTORIK

Området norr om Inre Kyrkviken är relativt flackt och har sannolikt varit uppodlat sedan mycket lång tid tillbaka. Marken tillhörde tidigare gården Bo, vars forntida namn var Vikby. En karta från 1720 visar att området för undersökningen då var helt uppodlat. 1846 års karta redovisar ett öppet markområde helt utan bebyggelse. Häradskartan 1901-06 bekräftar detta förhållande. Någon bebyggelse torde alltså inte ha förekommit i det undersökta området före 1906.

Bo gård köptes av AB Lidingö Villastad 1907. Kvarteret Canada bebyggdes 1908 med nuvarande bebyggelse. Möjligtvis påbörjades bygget under 1907. Marken mellan husen och Kyrkviken hade tack vare de goda kommunikationerna sjövägen ett mycket lämpligt läge för industriella ändamål. Brädgården som tidigare benämndes Canada brädgård har funnits på platsen åtminstone sedan 1908. Kvarteret Båtbyggaren bebyggdes på 1910-talet, då med bl a varvsbyggnader och en ved- och kolaffär. Eventuellt uppfördes ett numera rivet snickeri åren före 1910.

Markanvändningen har sedan dess präglats av en viss kontinuitet. Hur Lidingö stad sett på området framgår av en rad kommunala planer:

I 1944 års dispositionsplan för Lidingö, utarbetad av Göran Sidenbladh och arkitektkontoret Ancker, Gate, Lindegren, är Brädgården och Båtbyggaren utlagda som industriområde. Från samma år finns även en stadsplan där kvarteren har benämningen Y – industriellt ändamål. Planen av datum 1944-03-31 är ännu gällande.

I kommunens grönplan från 1962 av Walter Bauer och KA Gustafsson föreslås området som helhet som ny park. 1967 års generalplan visar att båda kvarteren har en omfattande bebyggelse men planangivelsen är med undantag för strandremsan enbostadshus. Samma förhållanden redovisas 1972. I översiktsplan 2002 är planangivelsen för kvarteren arbetsplatser och man pekar på vikten av att kvarteren bibehålls för verksamheter. Under stora delar av 1900-talet har delar av området utgjorts av skrickmark vilket i princip inneburit byggnadsförbud. De bygglösa som meddelats har därför varit tidsbestämda.

Radhusen vid Canadastigen uppfördes 1908 av AB Lidingö Villastad och anses vara de första radhusen i landet som uppförts i en villastad. Radhusen byggnadsminnesförklarades 1981.

BRÄDGÅRDEN

Historik

På ett brevpaper från 1960-talet anges att företaget Canada Brädgård startades av CP Bäckström 1892. Sjökapten Claes Ph. Bäckström kom hem till Lidingö 1892 och hade bestämt sig för att öppna en brädgård. Det har spekulerats i att han bestämt sig för namnet Canada under sina färder till sjöss.

Canada Brädgård ägdes enligt Stockholms adresskalender 1912 av Ivar Holmer som redan var i trävarubranschen. Grosshandlare Holmer hade köpt brädgården och snickerifabriken 1908 och lät utföra flera om- och nybyggnader. Snickeriverksamheten lades ner 1922. Holmer drev verksamheten under namnet Ivar Holmer Canada Brädgård fram till sin död, då hans tre döttrar tog över. En av

döttrarna gifte sig med skogsmästare Anders Bragé som köpte ut de andra systrarna.

1962 köptes brädgården av Stockholms Brädgårds AB. Det något tungrodda namnet ändrades till Canada Bygg AB. Verksamheten utvecklades med tillverkning av kök och småhus under varunamnen Canada-köket och Canada-villan. Tillverkningen bedrevs inte på platsen utan här drevs brädgården vidare.

Fram till början av 1970-talet hade brädgården eget hyvleri. Då öppnades ett av landets modernaste hyvlerier i Vallentuna och den delen av verksamheten flyttade. Beijer Byggmaterial förvärvade alla aktier i Canada Bygg AB 1991.

Utifrån det funna källmaterialet är det inte möjligt att besvara frågan när brädgården bebyggdes och togs i drift och hur byggnadsbeståndet inom kvarteret växt fram är svårt att klarlägga. Att brädgårdsverksamheten skall ha startat på platsen 1892 förefaller osannolikt eftersom häradskartorna som upprättades 1901-06 visar området obebyggt. Tomtkartor i Lidingö Villastads arkiv visar hur tomterna i nuvarande kvarteren Båtbyggaren och Canada avsköndras från gårdarna Boo och Litselgärdet under 1906-08. Säljare var Hjalmar Andersson Arwin, mannen bakom Lidingö Villastad AB. Han hade köpt gårdarna 1904-05. När östra delen av Båtbyggaren avsköndrades 1907 var brädgårds-kvarteret redan avstyckat.

Att Bäckström drev en snickeriverksamhet och brädgård har en naturlig koppling till den intensiva byggverksamheten i området sedan tomterna i Lidingö Villastad börjat säljas 1906. Arwin lät muddra Kyrkviken för att möjliggöra transporter till och från området och det är med stor sannolikhet en medveten tanke av honom att locka en brädgårdsidkare till platsen. Detta som ett led i den infrastruktursatsning han gjorde som grund för uppkomsten av villastaden. Det är möjligt att virke och snickerier till Canadaradhusen kan ha bearbetats respektive tillverkats på platsen i samband med att de byggdes 1908 och att brädgården haft en viktig betydelse för byggandet av många villor.

Canadaradhusen och brädgården på ett foto som sannolikt är taget någon gång under åren 1908-18. Fröbergs båtvarv har inte etablerats på platsen än. Notera brädgårdsbyggnadernas närhet till vattnet. Foto från Lidingö Stadsarkiv. Fotograf okänd. Bilden är beskuren.

Ett fotografi i Lidingö stadsarkiv som med stor säkerhet är taget senast 1922 visar de nyuppförda radhusen utan omgivande grönska. Bilden visar en väl utbyggd brädgård med två stora virkeshallar och den byggnad som numera fungerar som kontorshus. Däremot finns ingen av dagens byggnader längs Brädgårdsvägen.

En tegelbyggnad som ligger längs Elfviksvägen bör vara från brädgårdens första tid. Enligt uppgift från hembygdsföreningen är den uppförd 1908 och kan då knytas till det år snickeriverksamheten startade. Byggnaden syns inte på ovan nämnda fotografi. Den var ursprungligen ett maskinhus som fram till 1922 var utrustad med en ångmaskin som drev remdrivna hyvlar. Under 1950-talet användes huset för slipning av sågklingor, sågband och för framställning och slipning av speciella hyvelstål för hyvling av profiler och spont.

Virkeshallarna som syns på fotografiet är sannolikt desamma som står på platsen idag. Det garage och de öppna byggnader som återfinns längs Brädgårdsvägen bör på byggnadstekniska grunder kunna hänföras till årtiondena 1920-50. När brandchefen på Lidingö besiktade fastigheterna 1947 ägdes brädgården ännu av Ivar Holmer. Brädgården omtalas av brandchefen som välordnad men vissa delar av byggnadsbeståndet ansågs utgöra en smittorisk.

Under senare delen av 1960-talet flyttade de sista boende ur den byggnad som numera är kontorshus. Här hade förmannen sin bostad fram till dess att den istället kom att fungera som bostad för flera arbetare på brädgården. Byggnaden är inritad på Generalstabens karta över Lidingö 1911.

I december 1980 brann butiks- och kontorsbyggnaden ner. Byggnaden var ett envånings trähus med en klassicistisk utformning. Några provisoriska bodar uppfördes omedelbart efter branden innan dess att den barackbyggnad som ännu utgör butik och kassa levererades 1981.

Tidigare disponerade brädgården marken ända ner till vattnet och åtminstone på 1950-talet fanns brädgårdens egen brygga i Kyrkviken kvar. Ursprungligen levererades allt virke med båt. Under 100 år har strandlinjen successivt flyttats utåt i Kyrkviken och en strandpromenad går numera mellan vattnet och brädgården.

Anders Bragé gjorde en markaffär med Lidingö Stad vilket innebar att företaget avhändade sig kontrollen över marken. Ända sedan 1960-talet har en flytt av verksamheten planerats. Med anledning av flyttplanerna och byggnadsförbudet har inga större nysatsningar gjorts.

1963 ansökte AB Canada Brädgård om att få göra en tillbyggnad med manskapslokal ”i väntan på att förlägga brädgården på ur stadens synpunkt lämpligare plats”. Fyra år senare förvägrades brädgården med anledning av byggnadsförbudet att återuppföra en av misstag riven del av ett virkesupplag.

Man diskuterade 1963 en flytt till Stockby. Denna flyttplan aktualiserades 1993 men det var inte möjligt att förlägga en brädgård där. Då upphörde ett nyttjandeavtal med kommunen som såg problem med infartsförhållandena på platsen och i att stora delar av byggnadsbeståndet står på prickmark.

Åren 2000-2002 fanns långtgående planer på att få till stånd en mer rationell brädgård som skulle innebära rivning av större delen av byggnadsbeståndet. Byggnadsnämnden återremitterade ärendet. Liknande planer är nu åter aktuella.

Beijer har sedan tillträdet på 1990-talet asfalterat marken inom brädgården och uppfört några mer eller mindre permanenta virkeställ samt två öppna plasthallar.

BESKRIVNING AV BYGGNADERNA IDAG

Byggnaderna är belägna på tre olika fastigheter. Då några hus står på två fastigheter och anläggningen är att betrakta som en helhet beskrivs byggnaderna inte fastighetsvis utan medurs från infarten. Byggnadsbeståndet i kvarteret är till stora delar placerat i tomtgränsen och där byggnaderna inte själva utgör gräns mot omgivningen inramas kvarteret av virkeställ, plank eller staket. Marken inom området är asfalterad och tre gator genom den centrala virkeshallen och på dess båda sidor gör det möjligt att köra runt för lastning.

Hus J.
Försäljningsbyggnaden
är placerad vid in- och
utfarten.

Hus J

Försäljnings- och kontorsbyggnad som är hopbyggd med intilliggande byggnad. Byggnaden är uppförd 1981 med tillfälligt byggnadslov som förlängts flera gånger. Byggherre var Canada Bygg AB, arkitekt och tillverkare Kils Volymbyggen

Byggnaden har regelstomme, fasader av röd stående träpanel och takband av vitmålad, stående spontad träpanel. Taket är dolt. Fönstren är ursprungliga enlufts-fönster av vitmålat trä. Flera tillbyggnader har gjorts mot söder.

Hus K med för kvarteret
karakteristiskt
korrugerat plåttak.
Tillbyggnaden mot
söder har pulpettak.

Hus K

Hyvleribyggnad som numera utgör del av butiken och fungerar som kontor och lager.

Byggnaden är sannolikt uppförd under 1900-talets två första decennier och senare tillbyggd mot söder med en byggnadsdel med pulpettak. Byggnaden är länkad till maskinhuset L och inrymde tidigare hyvelmaskiner.

Ovan: Hus L. Interiör med gjutet bjälklag.

T v: Hus L. Murverket är på vissa håll frostsakat.

Hus L

F d maskinhus som senare använts för slipning av klingor, sågband och hyvelstål. Byggnaden saknar numera användning. Maskinhuset är sannolikt uppfört 1908 eller kort därefter. Huset är en tvåvåningsbyggnad med fasader av rött tegel med synliga ankarjärn. Invändigt uppvisar byggnaden en gjuten betongstomme. Sadeltaket är täckt med sinuskorrugerad plåt. Mot Elfviksvägen i norr vetter två stickbågiga muröppningar i bottenvåningen med luckor av röd träpanel. Mellan

Hus L. Från Elfviksvägen sluttar marken mot fasaden.

dessas finns en rakvälvd öppning med valv av betong. Porten i denna öppning utgörs av liggande bräder.

Hus M. Interiör från norr mot söder.

Hus M

Virkeshall med utlöpare i form av öppna virkesställ från olika tider. Byggnaden är sannolikt densamma som syns på fotot på sidan X och uppförd före 1922. Huset är en öppen träkonstruktion med fasader av bla ofärgad locklistpanel. Taket är täckt med sinuskorrugerad plåt.

Hus M. Gaveln mot söder.

Hus M. Fristående virkesställ vid södra gaveln.

Hus N

Den centrala virkeshallen syns på fotot på sidan x och har en utformning som placerar uppförandetiden till 1900-talets första decennier. Sedan dess har en stor tillbyggnad gjorts mot väster. Tillbyggnaden byggdes i sin tur till med en försäljningsdel i norr på 1960-talet. På gaveln mot norr är fasaden bearbetad med faluröd öppen panel i olika riktningar och här finns skyltar från 1900-talets mitt, bl a reklam för masonite. Byggnadens långsida mot öster kännetecknas av en långgående lastkaj och skjutdörrar i olika utförande från olika tider.

Hus N. Gaveln mot norr har bearbetad utformning. Här har gamla reklamskyltar bevarats .

Hus N. Längsidan mot öster med lastkaj och skjutdörrar.

Hus N. Virkeshallens inre är öppet. En lastgata leder genom byggnaden.

Hus O

Hus O består av ett lastbilsgarage i söder samt två öppna förvaringsbyggnader. Byggnaderna är inte med på fotot sidan X utan torde vara uppförda under 1900-talets mitt. Garagebyggnaden är murad av cementslätsten som inte putsats. Portarna är delvis ursprungliga parportar av trä med fiskbensmönstrad panel. Garaget är delvis i mycket dåligt skick.

Hus O, södra delen. Lastbilsgaraget med oputsat murverk.

Tillbyggnaden närmast garaget är en skärmtakskonstruktion med stomme av trä, fasader av omålade träfiberskivor och pulpettak täckt av sinuskorrugerad plåt.

Det norra huset har sadeltak med bristfällig avtäckning av sinusprofilerad plåt. Gavelröstet mot brädgårdens insida är panelat med okantat virke, vilket skulle kunna peka på att byggnaden är äldst av delarna i hus O.

Hus O, norra delarna.

Hus P sett från nordost.

Hus P

Förvaringsbyggnad med trästomme, lastkaj av trä och fasader av träfiberskivor. Pulpettaket är belagt med korrugerad plåt. Byggnaden är sannolikt uppförd under 1930-50-talet.

Hus Q

Bostadshus som sedan sent 1960-tal fungerat som kontors- och personalbyggnad. Byggåret är okänt, byggnaden är med på fotot på sidan X och är därmed senast uppförd 1922.

Sedan uppförandetiden har tillbyggnader gjorts mot söder och väster. Fönstren har bytts ut och gaveln mot norr har delvis klätts med vit kalksandsten. Takfallen mot väster har täckts med svart trapetskorrugerad plåt och de mot öster av en annan typ av korrugerad plåt där det fabrikslackerade färgskiktet flagnat av. Invändigt är trappan till övervåningen ursprunglig. I övrigt är all fast inredning från 1900-talets mitt och andra hälft.

Hus Q har genomgått kraftiga om- och tillbyggnader.

BÅTBYGGAREN

Historik

Båtvarv utgjorde en betydelsefull del av Lidingös relativt sena industrialisering. Under 1900-talets första årtionden anlades flera motorbåtvarv som ägnade sig åt tillverkning och reparationer av motorbåtar i olika storlekar och racerbåtar.

Hit hör bl a Lidingövarvet som grundades 1903 vid Torsvik och flyttade till södra Sticklinge 1918, Gustafsson och Anderssons varv 1916 (numera Boghammars varv) vid Skärsåtra samt några varv vid Gåshaga.

Inriktningen mot motorbåtar följdes även av båtbyggare Karl Fröberg som öppnade sitt varv på platsen vid Inre Kyrkviken 1917. Möjligen fanns varvsverksamhet på platsen redan innan Fröbergs tid. En stor byggnad är inritad vid strandkanten på 1911 års generalstabskarta.

Fröbergs båtvarv kom att bli särskilt omtyckt av de legendariska konstruktörerna CG Pettersson och Ruben E Östlund. Enligt Pettersson var Fröberg så skicklig och noggrann att några inspektioner till varvet aldrig behövdes. Under Fröbergs tid byggdes 114 båtar. Karl Fröberg avled 1955. I sjöhistoriska museets arkiv finns ritningar från varvet från åren 1920-65. Den framstående båtbyggaren Harry Becker hyrde in sig på varvet från 1952 och ritningarna från den senare delen av perioden är utförda av honom. Fröbergs båtvarv är föremål för en etnologisk uppsats från Göteborgs universitet. Den etnologiska undersökningen gjordes av Erling Matz 1971-72 i samband med att varvsverksamheten under namnet Fröbergs båtvarv lades ned.

Den största byggnaden i det Fröbergiska varvet var belägen närmast stranden. Byggnaden var uppförd före 1911 och brann ner på 1980-talet. En mindre träbyggnad från 1922 och ett verkstadshus från 1930 har bevarats.

Numera drivs varvsverksamhet under namnet Kyrkvikvarvet. Verksamheten baseras på underhåll och reparationer av motorer och drev samt installationer av tillbehör. Intill Kyrkvikvarvet finns även ett mindre förvaringsvarv.

Foto från 1947 som visar den nedbrunna varvsbyggnaden närmast vattnet och den rivna ved- och kolaffären. Jämfört med bilden på sidan XXXXX är grönskan riklig längs stranden. Foto i Lidingö Stadsarkiv. Fotograf okänd.

I den östra hälften av kvarteret fanns fram till 1980-talet träbebyggelse som då revs. Den långsmala tomten avsåndrades från Boo och Litselgärdet till köparen Lidingö trävaruaktiebolag 1908. Tidigast då men senast 1911 uppfördes vid Elfviksvägen en snickeribyggnad i trä Snickeribyggnaden revs 1988. Verksamheten pågick ända till slutet. Till snickeriet hörde även ett bostadshus i trä som låg i korsningen Elfviksvägen-Brädgårdsvägen. Byggnaden revs 1979-80. Till anläggningen hörde också ett murat brygghus och 1947 låg en fabrik för cementstenstillverkning söder om bostadshuset.

Ner mot vattnet fanns fram till rivningen 1981 tre byggnader som uppförts för A. W. Erikssons Vedgård AB. Eriksson fick nyttjanderätt till tomten 1918 och bör kort därefter ha bebyggt den. 1933 fanns här två hallbyggnader i trä och en liten personalbyggnad, även den byggd av trä. Vid sidan av ved såldes även kol och 1938 gjordes en ombyggnad av ett av husen för tillverkning av s k asfaltduvor.

1945 uppfördes i vedgårdens norra ände en murad kontors- och garagebyggnad av arvtagaren till verksamheten, köpmannen Bernhard Eriksson. Vedaffären lades ned senast under 1970-talet.

Genomgången av bygglovarkivet vittnar även om att annan industriell verksamhet förekommit i kvarteret. 1961 omtalas skrothantering av bl a bilar inom området. Då hade en tillverkare av betongtrummor avflyttat. En byggfirma skall också ha haft kontor i den södra delen av tomten.

1980 förlade Lidingö gatukontor en manskapslokal och en verkstadsbyggnad på en tomt längs Brädgårdsvägen.

Kvarvarande varvsbyggnader (hus H och I) från Fröbergs båtvarv och Canadaradhusen till vänster i bild.

BESKRIVNING AV BYGGNADERNA IDAG

Kvarteret avgränsas av Elfviksvägen och Varvs- och Brädgårdsvägarna samt strandpromenad och båtbygggor vid Kyrkvikens strand. De flesta tomterna är avgränsade med höga taggträdskrönta staket.

Båtbyggaren 1

Fastigheten är obebyggd. Marken är grusbelagd och staketomgärdad. Här förvaras fritidsbåtar vintertid. Det är oklart vad som funnits på platsen tidigare.

Båtbyggaren 2

Norra hälften av tomten obebyggd och utnyttjas längs Brädgårdsvägen för parkering. Längre mot väster är tomten bevuxen med buskar, lövträd och gräs. Här i norra delen låg fram till 1980-talets början en snickerifabrik med tillhörande bostadshus.

Den södra hälften av fastigheten utgörs av en staketomgärdad, grusad gård. Tomten är bebyggd med tre byggnader som sedan 1997-98 utnyttjas av Ögruppen, en kommunal dagverksamhet för utvecklingsstörda.

Hus A

Byggnaden är en bod uppförd av faluröda plank i liggtimmerteknik med ”utknutar”. Byggnaden bedöms vara fabriksstillverkad på 1970- eller 80-talen. Huset fungerar numera som hundkoja och förråd.

Hus B i förgrunden och A skymtar i höger bildkant.

Hus B

Verkstadsbyggnad som uppfördes 1980 med tillfälligt byggnadslov som förlängts flera gånger. Byggherre och projektör var Lidingö Gatukontor, projekteringsavdelningen. Byggnaden levererades av Kils volymbyggen.

Byggnaden är uppförd i ett plan och har tre parportar. Huset har regelstomme, fasader klädda med fasspontpanel och flackt papptäckt sadeltak. Sedan byggnadstiden har pardörrarna glasats och nya fönster har tagits upp i gavlarna.

Hus C

Manskapslokal uppförd 1980 med tillfälligt byggnadslov som förlängts flera gånger. Byggherre och projektör var Lidingö Gatukontor, projekteringsavdelningen, tillverkare och leverantör Kils volymbyggen

Manskapslokalen rymmer kontor, omklädningsrum, duschar, lunchrum och en f d tvätthall. Byggnaden har regelstomme, fasader klädda med fasspontpanel och flackt papptäckt sadeltak. Sedan byggnadstiden har ett par nya fönster tagits upp.

Båtbyggaren 3

Staketomgärdad fastighet som nyttjas av en båttillbehörsbutik, av Lidingö trädgårdscener för upplag och av ett båtvarv inriktat mot förvaring längst i söder.

Hus D sett från Brädgårdsvägen respektive kvarterets inre. Observera att byggnadsvolymen efter tillbyggnaden är större än vad som redovisas på kartan på sidan 5.

Hus D

Kontors- och garagebyggnad, numera butik och kontor. Byggnaden är uppförd 1945 med dispens mot byggnadsförbud. Byggherren, köpman Bernhard Eriksson, anlät Lennart Brundin, Arkitekt SAR som levererade ritningar daterade augusti 1944.

2007 gjordes en tillbyggnad för butiksändamål med en plåthall med stålstomme av fabrikat Dacohallen. I samband med detta ersattes byggnadens två parportar av trä med entrépartier av vitmålat trä försedda med utvändiga aluminiumjalusier.

Byggnaden har i övrigt ursprungliga fönster och ursprunglig entrédörr till kontoret. Fönster och entrédörr färgades om 2007. Sannolikt är fasadernas puts ursprunglig. Byggnaden har murad lättbetongstomme och flackt papptäckt sadeltak. Hallbyggnaden från 2007 har fasader av röd korrugerad plåt och sadeltak med svart, kraftigt korrugerad plåt.

Hus E. Byggnaden har skjutdörrar på norra fasaden.

Hus E

Förrådsbyggnad som sannolikt uppfördes 1947 eller strax därefter. Brandchefen gav 1947 föreläggande om rivning av ett kolskjul på platsen. Skjulet skulle ersättas av en byggnad med trästomme och fasader och tak klädda med korrugerad plåt. Detta stämmer helt överens med dagens byggnad som används som förråd och verkstad av båtillbehörsaffären. Plåten på fasader och tak är galvaniserad och sinusprofilerad.

Hus F sett från Brädgårdsvägen.

Hus F

Plåthall för förvaring och mindre varvsarbeten på fritidsbåtar. Byggnaden är delvis entresolerad för att inrymma kontor. Stålstommen är klädd med fasader och tak av röd respektive svart korrugerad plåt. Byggnaden uppfördes år 2000. Byggherre var Maringruppen.

Lidingö 5:11

Fastigheten bebyggd med två byggnader som hyrs av Kyrkvikens varv. Den södra byggnaden står delvis på Lidingö 5:149.

Hus I med högt placerat fönsterband. Det tillbyggda garaget till höger i bild.

Hus I

Varvsbyggnad vars ursprungliga funktion är oklar. Byggnaden är uppförd efter bygglov 1922 men ritningarna är förkomna. Byggherrens signatur är svårtydd men tillhör dock inte båtbyggare Karl Fröberg. Byggnaden byggdes till med en murad och putsad garagedel 1937. Byggherre var då Karl Fröberg, arkitekt Einar Rudskog.

Huset är en långsmal hallbyggnad med faluröda fasader av lockpanel och säteritak. Taket är klätt med svart trapetskorrugerad plåt. Enligt bygglovhandlingen hade byggnaden ursprungligen papptak. I italianen finns ett spröjsat och vitmålat fönsterband med handblåst glas. Den stora porten på västgaveln har en infälld gångdörr och är klädd med svart korrugerad plåt.

Garagedelen är slätputsad och byggd som förlängning av takfallet mot söder. Garageporten är den ursprungliga från 1937 med fiskbenspanel, kraftiga gångjärn och tidstypiskt dörrtrycke. Någon gång har garagetillbyggnaden förlängts mot väster med en del i trä.

Invändigt utgörs huvudvolymen av ett enda rum med s k tredingstak. Detta är ett senare innertak som hindrar ljuset från de högt placerade fönsterbanden att komma in.

Hus I. Interiör.

Hus H

Båtverkstad med stor verkstadshall, kontor, mekanisk verkstad, tvättstuga, lunchrum och pannrum. Entresolering med kontor i norr. Bygganden uppfördes 1930 för båtbyggare Karl Fröberg efter ritningar av arkitekt Einar Rudskog.

Stommen är en stolpkonstruktion med kutterspånstillning mellan in- och utvändigt liggande panel. Delar i öster är murade av tegel och putsade samt avfärgade i rött med vita fönsteromfattningar med linoljefärg på puts. Ytterpanelen är avfärgad med falu rödfärg. På fasaden mot söder finns en ursprunglig hög parport med infälld gångdörr och en parport från 2007 i samma läge som en ursprunglig port. En ny gångdörr har monterats 2007. Fönstren är ursprungliga, spröjsade och försedda med blåst glas. Bågarna är enkla utom i den f d mekaniska verkstaden där det finns innanfönster. Här har fönstren en annan indelning: spröjsade trelufts-fönster med vädringsbåge upptill. Taket är ett sadeltak täckt med svart trapetskorrugerad plåt. De uppbyggda lanterninerna är sannolikt ej ursprungliga, bygglovritningen redovisar takfönster.

Byggnaden kom inte att uppföras helt enligt bygglovritningen från 1930. Såväl utvändigt, exempelvis i placering av dörrarna, som i planlösningen gjordes avsteg.

Hus H sett från sydväst med hus I till vänster.

Exteriören är som helhet välbevarad. Takmaterialet, den nya porten och dörren från 2007 samt en ståldörr mot öster är inte ursprungliga. På gaveln mot öster har två fönster som saknar spröjs tagits upp.

Den murade delen av byggnaden uppvisade vid inventeringstillfället omfattande frostsprängningsskador i murverket. Marknivån har med tiden blivit alltför hög och nyligen har åtgärder tvingats vidtas mot vatten i bottenbjälklaget.

Hus H. Från vänster: Bevarad ursprunglig port med sekundär infälld dörr, den putsade fasadytan öster samt ett ursprungligt tätspröjsat fönster.

Invändigt finns ursprungliga vägg- och takytor bevarade i hög utsträckning. Dessa ursprungliga ytskikt utgörs av ohyvlad liggande panel. Stora delar av innertaket i hallen är dock skivtäckt. I kontorsentresoleringen är rumsindelningen sekundär och ytskikten nya. En ny entresolering har gjorts längs norrväggen i verkstadshallen.

I bottenvåningen ligger ett betonggolv som delvis är målat. Inredning värd att notera är en marint inspirerad dörr in till den f d mekaniska verkstaden.

Fram till 2007 inrymdes en båttillbehörsbutik i byggnadens västra del. Efter att butiken avflyttat (till hus D) revs en sekundär innervägg.

Hus H. Kontor på entresolplanet med fönsterband mot öster.

Hus H. Interiören i stora verkstadshallen sedd från öster mot väster.

Lidingö 5:149

Hus G

Plasthall med stålstomme för förvaring och arbete på båtar. Byggnaden uppfördes 1997 av Wessel Marin. Då bygglovet söktes fanns en mindre hall på platsen. Den var uppförd 1992 och var orienterad i väst-östlig riktning.

Hus F. Foto från nordost.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Kultuhistorisk karaktärisering

Brädgården

En fastighets kulturhistoriska värde består av en kombination av flera delvärden. Brädgården besitter flera delvärden såsom unicitet, autenticitet, patina, kontinuitetsvärde och lokalhistoriskt värde.

Anläggningen har i grunden ett **industrihistoriskt värde** som en av de senare länkarna i hanteringskedjan inom den svenska basnäringen skogsindustrin. På brädgården har trävarorna nått konsumenten och här har - under den period som här fanns snickeri och hyvleri - speciella behov som inte kunnat tillfredsställas från de stora sågverken hanterats.

Unicitet: De ålderdomliga virkeshallarna och de provisoriska virkesställen och skärmtaken är i många avseenden fjärran en modern, rationell brädgård/byggvaruhus. Anläggningen måste numera betraktas som unik, åtminstone ur ett stockholmsperspektiv. De slitna, provisoriska och illa underhållna byggnaderna ger brädgården en miljömässig särprägel. Anläggningen har en stark **autenticitet** och det går även att i viss mån tala om **patina** då det gäller byggnader som använts och nöts under ett femtio- eller till och med hundraårigt bruk.

En hundraårig brädgård är oavsett byggnadsbestånd naturligtvis ovanligt och anläggningen besitter tack vare den oförändrade funktionen ett **kontinuitets-** eller **traditionsvärde**. Brädgården har dessutom ett **lokalhistoriskt värde** (enligt Riksantikvarieämbetet identitetsvärde) för många lidingöbor. Trots namnbytet till Beijer bygg på 1990-talet är namnet på den välkända brädgården i folkmun fortfarande Canada Brädgård eller Canada Bygg. Dessutom spelade verksamheten en betydande roll i förverkligandet av Lidingös villastäder.

Miljöskapande värde av en annan art har tegelbyggnaden vid Elfviksvägen. Maskinhuset ligger väl synligt och den högresta fasaden mot Elfviksvägen har genom sin symmetriska uppbyggnad arkitektoniska kvaliteter. Byggnadens utförande i rött tegel med synliga valvmurningar gör den **representativ** för en huvudriktning inom den svenska industriarkitekturen. Rött tegel är för många synonymt med historiska industribyggnader.

Det kulturhistoriska värdet i resonemanget ovan är främst kopplat till anläggningen som helhet. Här är det svårare än brukligt att gradera byggnaderna var för sig och sinsemellan.

Tegelbyggnaden hus L bedöms ha ett särskilt kulturhistoriskt värde. I andra hand är den centrala virkeshallen M genom sin höga ålder och gentemot de andra hallarna mer bearbetade utformning av kulturhistoriskt intresse.

Försäljningsbaracken bedöms vara mindre intressant och det f d bostadshuset bedöms vara förvanskat. Övriga enklare byggnader har ett visst kulturhistoriskt värde som delar i helheten men kan inte tillmätas några större kulturhistoriska egenvärden. De bidrar som en del av helheten till kunskapen och upplevelsen av områdets historia.

Båtbyggaren

Inom Båtbyggaren bedöms byggnaderna som har koppling till Fröbergs Båtvarv ha ett särskilt kulturhistoriskt värde (hus H och I). Det **industrihistoriska värdet** har här en speciell anknytning till Lidingö och öns industrialisering.

Varvsnäringen här var i hög grad specialiserad mot byggande av motorbåtar för fritidsbruk. Stora delar 1900-talets första hälft höll det svenska motorbåtsbyggandet hög klass och båtbyggare Karl Fröbergs tjänster var eftertraktade av legendariska båtkonstruktörer som CG Pettersson. Petterssonbåtar är ett begrepp bland båtentusiaster och det Fröbergska varvet är välkänt inom marinhistoriska kretsar.

I egenskap av att byggnaderna numera nyttjas av ett varv inriktat på reparation av fritidsbåtar finns även här ett kontinuitetsvärde. Sedan Fröbergs båtvarv lades ned 1972 har det emellertid varit mellanspel av andra verksamheter som t ex bilverkstad.

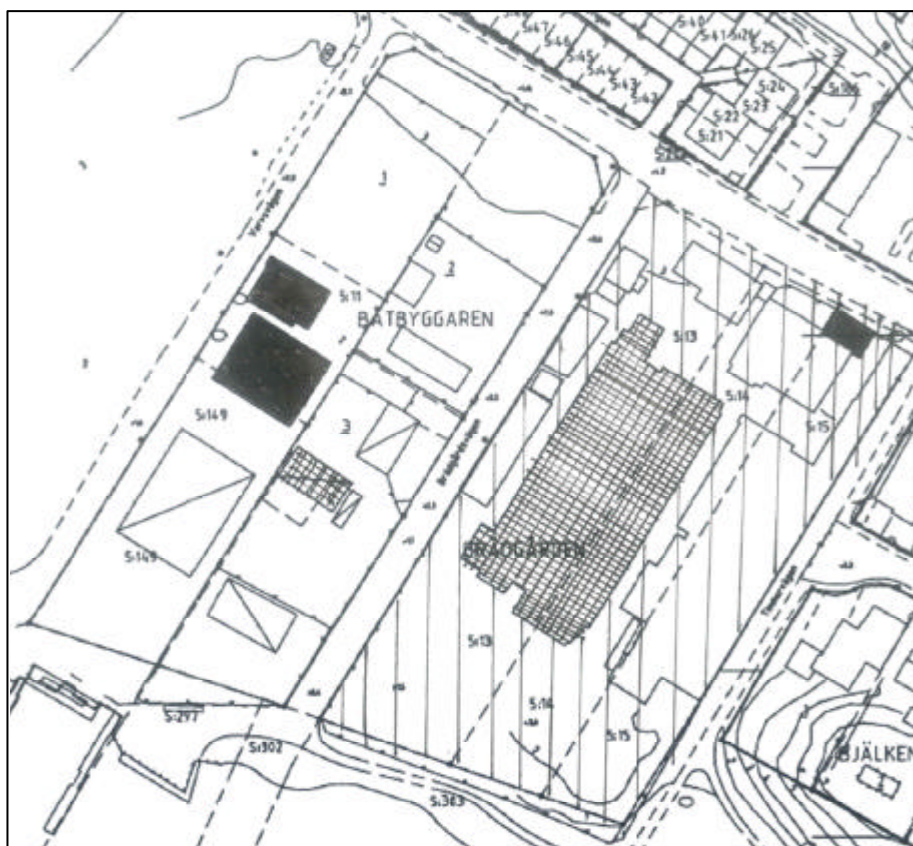
Varvsbyggnaderna är **representativa** för byggnadskategorin och har **byggnadshistoriska värden**. Varvsbyggnader har ofta uppförts som stora öppna träkonstruktioner med panelfasader som avfärgats med faluröd slamfärg. Snickerierna har traditionellt målats vita. Båda byggnaderna är i många avseenden utvändigt sett välbevarade med ursprunglig fasadpanel, ursprungliga fönster med handblåst glas etc. Kännetecknande är också överljusfönster, även om de i dagsläget inte utnyttjas.

Den större varvsbyggnaden har arkitektoniska kvaliteter och har även invändigt mycket av ursprunget bevarat, både vad gäller planlösning och ytskikt. Tillsammans har de två öppet belägna och väl synliga byggnaderna ett **miljöskapande** värde.

Kvarteret har inte som Brädgården en enhetlig karaktär som bevarats i sin helhet utan har hela tiden varit mer disparat med flera verksamheter. Byggnaderna som uppfördes för de tidiga verksamheterna snickerifabrik och ved- och kolaffär är sedan länge rivna.

Resterande byggnader i kvarteret bedöms ha ett begränsat kulturhistoriskt värde. Byggnaderna A, B och C är provisoriska till sin karaktär. Förrådsbyggnaden E har ett visst **byggnadsteknikhistoriskt värde** genom den konsekventa användningen av sinusprofilerad galvaniserad plåt. Kontors- och garagebyggnaden D bedöms vara förvanskad efter om- och tillbyggnaden 2007. Hallbyggnaderna från 1990-talet och 2000-talet bedöms vara för sentida för att värderas ur kulturhistoriskt perspektiv.

Kartredovisning av kulturhistoriska värden

Svart: Byggnad med särskilt kulturhistoriskt värde

Avser byggnad som är av sådan betydelse som dokument över gångna tider och/eller har så stor betydelse för stadsbilden att den bör bevaras för framtiden.

Rutigt: Byggnad med kulturhistoriskt och/eller miljöskapande värde.

Byggnaden är intressant som dokument över gångna tider och/eller har positiv betydelse för stadsbilden.

Skrafferat: Fastighet/Fastigheter som i sin helhet har kulturhistoriskt värde och/eller betydelse för stadsbilden. Se rutigt.

Vitt: Byggnad med begränsat kulturhistoriskt värde

Viktiga karaktärsdrag hos de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna

Nedan följer en kortfattande uppräknig av viktiga karaktärsdrag som uppmärksammats vid en översiktlig inventering. Observera att vid mer ingående undersökningar, projektering etc kan andra byggnadsdelar med kulturhistoriskt värde och arkitektonisk betydelse framkomma.

Byggnad L, Lidingö 5:15:

- Fasader av rött tegel med synliga ankarjärn
- Portar av rödmålat trä
- Synligt betongbjälklag

Byggnad N, Lidingö 5:13-14:

- Bearbetad gavel mot norr
- Lastkaj längs östra fasaden
- Sadeltak täckt av korrugerad plåt

Byggnad H, Lidingö 5:11, 5:149:

- Fasader av liggande fasspontpanel avfärgad med faluröd slamfärg
- Slätputsad fasad avfärgad med röd linoljefärg
- Vita, oljefärgsmålade detaljer som knutbräder
- Vitmålade ursprungliga fönster med blåst glas och vitmålade foder
- Ursprunglig parport på fasad mot söder
- Invändig ursprunglig panel på väggar och i tak

Byggnad I, Lidingö 5:11:

- Säteritak
- Fasader av lockpanel avfärgade med faluröd slamfärg
- Vitmålade ursprungliga fönsterband
- Gavelplacerad port
- Garagedel med slätputsade väggar och ursprunglig parport

Byggnad E, Båtbyggaren 3:

- Fasader och pulpettak av omålad, galvaniserad sinusprofilerad stålplåt

Kvarteret Brädgården

Brädgården utgör som helhet en anläggning med kulturhistoriskt värde. Anläggningens särprägel består i byggnadernas organiska framväxt och de för anläggningens ålderdomliga konstruktionerna med enkla stommar av trä, oisolerade inifrån synliga plåttak, plåttak som lappats etc. Den provisoriska prägel på många konstruktioner samt skicket med omålat fasadträ, rostiga plåtar etc är vitalt för de upplevelsemässiga värdena.

Nuvarande kulturhistoriskt skydd

Stockholms läns museum genomförde under åren 1993-94 en kulturhistorisk sammanställning, daterad november 1995, som är baserad på inventeringsmaterial från 1971-86. Sammanställningen resulterade i klassificeringarna; kulturhistoriskt värdefull byggnad, kulturhistoriskt omistlig byggnad samt värdefull miljö. Hela kvarteret Brädgården är enligt denna sammanställning klassificerat som ”värdefull miljö, ej inventerad” och i Båtbyggaren är hus H och I klassificerade som kulturhistoriskt intressanta. Motivering till klassificeringarna saknas. Dessa värderingar och klassificeringar har idag ingen juridisk status utan är endast en viljeinriktning.

CANADAHUSEN

Historik

De s k Canadaradhusen är 26 till antalet och belägna vid Canadastigen som är en hästskoformad lokalgata på Elfviksvägens norra sida.

Radhusen i kvarteret Canada från 1908 omtalas ibland som Sveriges första radhus. Radhusliknande byggnader med arbetarbostäder har förekommit på bl a bruk och större gårdar redan före 1900-talet. Canadaradhusen kan dock på goda grunder antas vara landets äldsta radhus uppförda i en villastad och de första exemplen på radhus i dagens bemärkelse.

Historiken kring byggandet av radhusen är väl studerad av Elisabet Stavenow-Hidemark i hennes avhandling *Villabebyggelse i Sverige 1900-1925*. Hon konstaterar en tydlig inspiration från brittiska och amerikanska förebilder och hävdar att arkitekten Rudolf Arborelius sannolikt endast anpassat utländska mönsterritningar till platsen. Vidare påvisas det anmärkningsvärda att de på ritningarna anges som ”arbetarbostadshus” och avsågs säljas eller hyras ut till ”handverkare och mindre näringsidkare”. Avsikten med radhusen var bl a att bereda bostäder för anläggningsarbetare sysselsatta med uppbyggnaden av den villastad på norra Lidingö som bolaget AB Lidingö Villastad låg bakom. AB Lidingö Villastad var en av de mest lyckade och historiskt sett mest intressanta villastadssatsningarna i landet, mycket tack vare grundaren Hjalmar Andersson Arwins framsynta satsning på bl a infrastruktur. Bolagets insatser har haft mycket stor betydelse för Lidingös utveckling. Bolaget hade under en period sitt kontor i Canadahusen.

Radhus var en boendeform som hade svårt att etablera sig i Sverige och Canadahusen var svåra att sälja och hyra ut. Under 1900-talets mitt betraktades radhuslägenheterna som små och omoderna. Idag är situationen annorlunda och radhusen är mycket eftertraktade.

I samband med att en exploatering med gruppbyggda parhus planerades i radhuslängans närhet ansökte boende i kvarteret 1974 om en byggnadsminnesförklaring av Canadahusen. Ärendet överfördes från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelsen, vars beslut om byggnadsminnesförklaring är daterat 1981-10-27.

Radhuslängans mittparti. Här framgår tydligt fasadernas numera varierande färgsättning.

Kulturhistoriskt skydd

Radhusen är sedan 1981 förklarade som **byggnadsminne** enligt KML. Det av länsstyrelsen utpekade skyddsområdet omfattar förutom de bebyggda fastigheterna även ett obebyggt markområde mellan Canadastigen och Elfviksvägen.

Länsstyrelsens skyddsföreskrifter (1981-10-27) lyder:

1. Radhusen får inte utan länsstyrelsens tillstånd rivras eller till sitt yttre förändras eller på annat sätt förändras.
2. Det område som är markerat på bifogad karta får inte utan länsstyrelsens tillstånd ytterligare bebyggas eller på annat sätt väsentligt förändras.
3. Radhusen skall ägnas för sitt bestånd erforderligt löpande underhåll och det under punkt 2 angivna området skall hållas i vårdat skick.

Radhusen med omgivningarna ingår även i den kulturhistoriskt värdefulla miljön ”Canada - Fatburen – Annelund” i kulturmiljöprogrammet för Lidingö kommun (1990). Området är angivet som utpekad kulturmiljö i Översiktsplan för Lidingö stad 2002.

Fastigheterna skyddas även av Plan- och bygglagen: 3 kap. §10 (varsamhet) och 3 kap. §13 (underhåll). Även PBL 3 kap. §12 (skydd mot förvanskning) är tillämplig sedan området pekats ut som värdefull kulturmiljö i den kommunala översiktsplanen.

Kulturhistoriskt värde

Grunden till Canadahusens kulturhistoriska värde är det faktum att de är landets första radhus i en villastad och på så sätt epokbildande för en av 1900-talets vanligaste boendeformer i Sverige. Som landets första exempel på företeelsen är radhusen unika och det arkitekturhistoriska och byggnadshistoriska värdet är stort.

Av särskilt intresse är att de är uppförda på Lidingö som torde ha ett av landets ur kulturhistorisk synpunkt mest intressanta radhusbestånd. Här finns ett antal radhusområden av mycket hög arkitektonisk kvalitet från olika årtionden.

Canadahuset har en stark koppling till AB Lidingö Villastad eftersom de uppfördes med tanke på arbetskraft som behövdes för villastadens förverkligande och utveckling. Hjalmar Anderssons villastadssatsning tillhör landets mest framgångsrika och kulturhistoriskt intressanta. Då bostäderna byggdes med målgruppen arbetare och hantverkare samt mindre näringsidkare i åtanke finns även ett socialhistoriskt värde. Dessa kategorier tillhörde normalt inte de exklusiva villastädernas tilltänkta kunder.

Ur ett arkitekturhistoriskt perspektiv är det oblyga lånet av en utländsk byggnadstyp och ett delvis främmande formspråk av stort intresse. Vid tiden var flera framstående arkitekter starkt influerade av den engelska bostaden, den engelska trädgårdsstaden och av amerikansk arkitektur. Samtidigt pågick en förskjutning inom arkitektkåren mot ett byggande inspirerat av svensk historia och inhemsk byggnadskultur.

Radhusens kulturhistoriska värde är kopplat till såväl helhet som detalj: Från kvarterets planering med radhuslängans planform, tomter och den centrala

trädgården till byggnadernas exteriör, stomme och planlösningar samt ursprungliga invändiga snickerier, kakelugnar etc. Som helhet har kvarteret stor stadsbildsmässig betydelse med anledning av den fina grupperingen av husen och det väl synliga läget i anslutning till öppna allmänna ytor på centrala Lidingö.

Såsom de äldsta radhusen i landet och ett av ett ur nationellt perspektiv sannolikt mycket få radhus som är byggnadsminnesförklarade måste kvarterets dokumentvärden bevakas och målsättningen vid renoveringar och upprustningar vara mycket hög.

Fasader mot Radstigen.

Radhusens viktigaste karaktärsdrag

Radhusens gestaltningsmässiga grundprincip bygger på enhetlighet och upprepning. Med detta menas att radhusen ursprungligen var enhetligt färgsatta, att alla fönster och dörrar var likadana etc. Variation inom kvarteret åstadkoms genom grupperingen av husen, de valmade gavlarna i längans mitt samt av gaveldekorationer i trä. Det är av stor vikt **vid ändring och framtida underhåll** att hänsyn tas till husens ursprungliga karaktärsdrag:

- Kalkstensgrå spritputsad grund med slätputsade fönsteromfattningar.
- Släta kalkputsfasader avfärgade i ljust gult
- Gaveldekorationer av trä i form av spåntäckning, korsvirkesimitation eller gallerverk i gavelspets
- Snickerier som profilerad takfotslist, dekorativt utformade vindskivor, omfattningar av entré samt räcken av trä vid förstukvistar. Entrétrappor av målat trä.

- Vita tätspröjsade fönster av trä
- Grönmålade entré- och köksdörrar av trä med ramverkskonstruktion, täta fyllningar nertill och tätspröjsade, glasade överdelar.
- Takkupor med stående pärlspontpanel och tak av tvåkupigt lertegel
- Tak belagda med tvåkupigt lertegel
- Skorstenar av rött tegel
- Hängrännor och stuprör av plåt, målade i samma kulör som taklist respektive fasad.
- Trädgårdar avgränsade av trästaket och/eller häckar

Ändringar av byggnaderna

Radhusen på Canadastigen har, liksom många andra radhuskvarter, under åren genomgått individuella ändringar hus för hus. Ägandeformen med 26 enskilda ägare medför närmast med automatik en sådan situation till skillnad från radhus som ägs av en bostadsrättsförening och där ändringarna exteriört sett i regel är mer enhetliga. I många avseenden är Canadahusen mycket välbevarade. Några av husen är utvändigt i allt väsentligt oförändrade. Besök på platsen och studier av bygglovarkivet visar dock att en rad ändringar gjorts sedan byggtiden.

De första ändringarna gjordes redan något år efter bygget då radhusen försågs med WC. Att lösa badrumsfrågan, badrum saknades ursprungligen, har varit en central fråga under åren och det har gjorts på flera olika sätt. Exempelvis gjordes en gemensam tillbyggnad för badrum i vinkeln mellan husen 5:27 och 5:58 på 1960-talet. När badrum inretts på övervåningen kan fönster ha tagits upp i samband med detta. Vad gäller tillbyggnader förekommer även ett gavelburspråk på 5:21, några nya takkupor samt en balkong på 5:22. Invändigt är vanliga ändringar att källarvåningarna inretts för bostadsändamål, köken moderniserats eller flyttats och att nya eldstäder installerats samtidigt som de flesta kakelugnar rivits ut. Många interiörer har moderniserats hårdhänt i sin helhet medan det i andra hus finns många bevarade ursprungliga detaljer.

Ett stort antal ytterdörrar, både vid huvudingången och vid köksentrén, har bytts ut mot modernare varianter. Någon entrédörr är utflyttad vilket medfört att den indragna förstukvisten/vindfånget är igenbyggt. Entrétrapporna är utbytta i så gott som samtliga fall och utformningen varierar. Även räcken på hörnplacerade förstukvistar har i många fall bytts ut och förenklats.

I många fall är situationen idag bättre än under tidigare årtionden. Ett exempel är fönstren. I flera radhus finns de ursprungliga fönstren bevarade medan det i många andra fall är nytillverkade kopior. Tidigare fanns flera exempel på okända fönsterbyten med ospröjsade fönster. Nu återstår endast två ospröjsade tvåluftsfönster i en sekundär takkupa. Vad gäller källarfönstren finns dock några avsteg från ursprungsutförandet.

Vid fasadrenoveringar har gaveldekorationer i form av korsvirkesimitation och spåntäckning bytts ut i några fall. Korsvirkesdekoren har därvid i något fall gjorts

med lägre kvalitet i utförandet än ursprungliga snickeriarbeten. Detsamma gäller vindskivor där den ursprungliga dekorativa avslutningen saknas.

Vad gäller utvändigt byggnadssnickeri finns tämligen stora variationer inom färgsättningen. På många hus dominerar rött medan andra fastigheters snickerier är regelrätt bruna. Däremellan finns ett spektrum av rödbruna nyanser.

Flertalet stuprör och hängrännor har av naturliga skäl bytts ut. I de flesta fall har moderna utföranden med mjukt svängda former ersatt de ursprungliga rören med skarpa knyckar. Rörens ursprungliga färgsättning har också ändrats i många fall.

Tomterna inramades ursprungligen av låga, enkla trästaket. Numera finns en rik variation av staket och häckar. Även grindar varierar i utförandet. Markbeläggning har under åren utförts med alltifrån grus till öländsk kalksten och betongplattor. Storleken på rabatter och mängden vegetation varierar naturligtvis.

Frågan om färgsättning av exteriören

Variationerna i ovan uppräddade byggnadsdelar inverkar i många avseenden negativt på byggnadsminnets helhetsintryck och dess värde som dokument över äldre tiders byggnadsteknik, boendeförhållanden och estetiska formvilja. Enhetligheten är en central tanke i gestaltningen av radhus och en mycket viktig del av det arkitektoniska uttrycket. Även om Arborelius varierade fasaddekorationerna och lät bryta fasadkompositionen med gavlar med brutna tak och valmade spetsar i kvarterets mitt är det ställt bortom alla tvivel att längan ursprungligen hade en enhetlig färgsättning.

Det som i dagsläget innebär störst komplikationer för enhetligheten är utförandet av de putsade fasaderna och färgsättningen av putsen. Flera fastigheter uppvisar antikvariskt korrekta slätputsade fasader medan renoveringar av andra hus har medfört att det även förekommer sprut- och stänkputs samt enligt uppgift även någon tilläggsisolering. I många fall är fasaduttrycket därmed livlöst och karaktären alltför modern. Vad gäller färgsättning finns en variation från mörkt gul till ljusare gula nyanser men även beige och ljust bruna fasader förekommer.

Strävan i den framtida förvaltningen bör vara att det faktum att radhuslängan är uppdelade på 26 fastighetsägare skall synas så lite som möjligt.

Stockholms läns museum gjorde 2004 på uppdrag och bekostnad av länsstyrelsen en undersökning av fasadputsens uppbyggnad och ursprunglig fasadkulör. Färgprover togs även för att klarlägga ursprunglig kulör på utvändiga snickerier som taklister, korsvirkesimitation, spåntäckning och stolpar vid entréer. Slutligen undersöktes kulören på ytterdörrar.

Uppdraget gjordes av läns museets antikvariska kontrollant efter det att tre fastighetsägare sökt tillstånd hos länsstyrelsen för att fasadrenovera sina fastigheter. Länsstyrelsen godkände att omputsning fick göras på ett sätt som avvek från det ursprungliga, nämligen att en vassmatta anbringades på spräckpanelen. Tidigare var putsen slagen direkt på spräckpanelen. Att ren kalkputs, dvs ett putsbruk utan inblandning av hydraulisk kalk eller cement, skulle användas villkorades i beslutet. Vad gäller färgsättning villkorades att den skulle ske i samråd med den antikvariska kontrollanten.

Läns museets byggnadsantikvarie konstaterade efter den antikvariska färgundersökningen att den ursprungliga fasadkulören bäst överensstämde med en

Ljus gulockra kulör baserad på pigmentet guldocker enligt Riksantikvarieämbetets kalkfärgslikare Kalkfärg 90: 94:11 (25 kg kalkpasta, 4900g 94 guldocker).

Skrapandet av snickerierna gav vid handen att de målats i en rödbrun linoljefärg med pigmenten järnoxidröd och järnoxidbrun, närmast överensstämmande med NCS 7020-Y70R.

Ytterdörrarnas ”vagnsgröna” kulör bedömdes motsvara kulörnummer 1B-83 enligt Riksantikvarieämbetets linoljefärgslikare, en blandning av pigmentet kromoxidgrönt och en mindre mängd bensvart.

Efter färgundersökningen skrev länsstyrelsen ett kompletterande tillståndsbeslut där de framkomna kulörerna angavs. På takkuporna som är klädda med pärlspontpanel gjordes ingen färgundersökning. I länsstyrelsens tillståndsbeslut angavs att de skulle målas med linoljefärg i samma kulör som fasaderna. Någon färgkod enligt NCS-systemet eller linoljefärgslikaren angavs inte i beslutet.

En av de tre fastighetsägarna, ägaren till Lidingö 5:35, lät göra en fasadrenovering i enlighet med anvisningarna i beslutet. Arbetena följdes och godkändes av den antikvariska kontrollanten från läns museet.

De två övriga fastighetsägarna överklagade länsstyrelsens beslut. Anledningen till överklagandet var att de två sökandena ansåg att den kulöranvisning som färgundersökningen av fasaden resulterat i inte överensstämde med den kulör fasaderna hade vid tillfället. En av de klagande hävdade också den kulör fasaderna hade vid tillfället var den ursprungliga. Kulören hade dock mörknat något sedan fasaden senast åtgärdades och avfärgades år 1965. Den kulöranvisning som tagits fram ansågs av klagande ”mycket ljusgul” och motsvarade inte klagandes uppfattning om en ”varmt lejongul” fasad, vilket alltså enligt klagande var radhusens ursprungliga kulör. Man hävdade också att den ljusgula kulör som tagits fram inte överensstämmer med den kulör som husen hade vid byggnadsminnesförklaringen 1981.

Dom i målet meddelades av länsrätten i Stockholms län 2005-05-25. Länsrätten gjorde samma bedömning som remissinstansen Riksantikvarieämbetet, nämligen att en avfärgning i varmt lejongul kulör inte kunde anses strida mot skyddsföreskrifterna som meddelades i samband med byggnadsminnesförklaringen.

Vid tillfället för byggnadsminnesförklaringen hade byggnaderna tveklöst olika kulörer. Så är förhållandena idag och på färgfoton som Restaurator tagit del av, tagna år 1970, är bilden ungefär densamma. Fasadkulörerna varierar relativt kraftigt. Även om färgåtergivningen på 1970 års fotografier inte är helt tillförlitlig går det tydligt att utläsa att både mycket ljus gul och mörkare gul kulör förekom.

Länsstyrelsen hänvisade i ärendehantering 2004-2005 till en skrivelse daterad 1987-02-09 som sändes till samtliga ägare till de byggnadsminnesförklarade radhusen. Texten är författad av 1:e antikvarie Gösta Magnusson vid länsstyrelsens enhet för kulturminnesvård.

I stycket *Regler för vård och underhåll av Canadaradhusen* anges bl a: ”Väggarna skall vara putsade med kalkbruk (ej kalkcement, KC-bruk) och avfärgas med äkta kalkfärg, av ljus gulockra kulör. Utförandet skall vara slätputs (ej struktur eller spritputs).”

Även om Riksantikvarieämbetet och länsrätten underkände skrivelsen som en giltig precisering av skyddsföreskrifterna visar texten att kulturmiljövårdens företrädare även tidigare förespråkade en ljus gulockra kulör.

1997 genomfördes en antikvariskt kvalificerad fasadrenovering (Lidingö 5:57) där kalkfärglikarens 94:9 (3500 g 94 guldocker per 25 kg kalkpasta) eftersträvades. Denna kulör är alltså ljusare än vad länsstyrelsen föreskrev 2004.

Elisabet Stavenow-Hidemark skriver i sin avhandling, varur ett stycke om Canadahuset är bifogat som bilaga till byggnadsminnesbeslutet 1981, att "Huset har röda tegeltak och var genomgående avfärgade i en varmt gul nyans". Ordet "varmt" har förespråkare för en mörkare gul kulör tagit fasta på för att få gehör för sin uppfattning. Här bör dock påpekas svårigheten att definiera "varmt" och att även en ljus gul kulör kan uppfattas som varmt.

Två entréer mot
Canadastigen.

Hus med mörkt gul
fasad och mörkbrun
gaveldekor.

Antikvarisk expertis hävdar att erfarenheten från byggnadsbeståndet uppfört under tidigt 1900-tal kan ge vägledning i färgsättningsfrågan. Radhusen vid Canadastigen är uppförda 1908. Vid den tiden var jugendarkitektur eller arkitektur inspirerad av jugendstilen dominerande i det arkitektritade nybyggandet i Stockholmstrakten. Jugendepokens fasader i Stockholm var vanligtvis kalkputsade i ljusa, ofta brutet vita kulörer. Även om Canadahuset inte har något tydligt släktskap med jugendstilens ornamentik etc, finns det anledning att tro att Arborelius inte gjorde några större avsteg från tidens ljusa färgsättning.

Som ytterligare argument för den ljusare kulören kan eventuellt takkuporna användas. Det är uppenbart att på flera av husen som har en mörkgul färgton på fasaden är takkuporna åtskilligt ljusare.

Mörkt gula fasader och avsevärt ljusare kulör på takkuporna.

Kommunal hantering

Som tidigare påpekats är en av de viktigaste målsättningarna för den framtida förvaltningen av byggnadsminnet Canadahuset att radhuslängan på sikt återfår en mer enhetlig färgsättning. Genom länsrättens dom 2005 påvisas skyddsföreskrifternas otillräcklighet i detta avseende. En fråga att studera är huruvida den kommunala hanteringen kan reglera förhållandena.

En fasadrenovering där putsen knackas ned och ersätts med en ny av samma typ och där kulören inte ändras är inte bygglovpliktig. Sålunda kan en, förvisso antikvariskt materialmässigt korrekt, renovering där avfärgningen görs med en kulör som ligger inom det befintliga spektrat av kulörer göras utan att hanteras av Lidingö Miljö- och Stadsbyggnadsnämnd i en bygglovprövning. Tillstånd för renoveringen krävs från länsstyrelsen men länsstyrelsen kan, enligt domen, inte föreskriva en viss kulör.

Ett sätt att hantera frågan är att länsstyrelsen formellt ändrar skyddsföreskrifterna. I detta fall med 26 fastighetsägare kan en sådan process bli komplicerad då det inte är säkert att fastighetsägarna accepterar mer detaljerade restriktioner.

En annan tänkbar lösning är att Lidingö Stad hanterar frågan via Plan- och bygglagen. För att få en ingång i ärenden som t ex antikvariskt korrekta fasadrenoveringar kan det undersökas om lovplikten kan höjas till att även omfatta den typen av åtgärder. I sådant fall kan området detaljplanläggas med skyddsföreskrifter som reglerar ändring och underhåll av fastigheterna. I så fall preciseras bestämmelserna detaljerat i skyddsbestämmelserna. Med planbestämmelser är det också möjligt att föreskriva en varsam hantering av

interiören för att exempelvis minimera radikala ändringar av radhusens planlösning. Gällande plan är en stadsplan från 1944.

En annan möjlighet är att en gedigen informationssatsning mot fastighetsägarna görs av t ex Lidingö Stad och länsstyrelsen tillsammans. En fristående sakkunnig kan vara ett alternativ.

För att undanröja alla tvivel om den ursprungliga färgsättningen av fasader, snickerier, takkupor etc *kan* en ny färgundersökning utföras även om Restaurators bedömning är att den undersökning läns museet gjorde 2004 är utförd av kompetent expert enligt konstens alla regler. Läns museets undersökning omfattade inte takkuporna och det vore önskvärt med anvisningar om en färgkod för takkupornas färgsättning enligt Riksantikvarieämbetets linoljefärgslikare och med en NCS-kod som referens. Detsamma gäller de putsade socklarnas kulör. Här vore en avstämning med kalkfärgslikare önskvärd. Likaså bör en undersökning fastställa källarfönstrens ursprungliga kulör och vilka pigment som använts så att en anvisning kan ges även för dessa byggnadsdelar.

Råd och rekommendationer för yttre underhåll och restaurering

När det är dags att göra ändrings- eller renoveringsarbeten skall tillstånd sökas hos länsstyrelsen för de flesta utvändiga åtgärder som kan komma ifråga. Vid minsta osäkerhet om vad som är tillståndspliktigt bör länsstyrelsens kulturmiljöenhet kontaktas.

Nedan följer råd om underhåll som är att betrakta som antikvariska rekommendationer vid framtida åtgärder:

- Sockeln putsas med spritputs med ballaststorlek som överensstämmer med den på ursprungliga, icke omputsade socklar. Fönsteromfattningarna ska vara släta. Putsbruket bör vara ett rent kalkbruk, fritt från cement. Möjligen kan delar av bruket vara svagt hydrauliskt. Avfärgning görs med ren kalkfärg i kalkstensgrå nyans. Antalet strykningar bör uppgå till sju.
- Fasaderna putsas med rent kalkbruk. En slät yta eftersträvas, dvs spåren av murarens verktyg framhävs inte. Avfärgning görs med ren kalkfärg i gulockra nyans enligt kalkfärgslikare Kalkfärg 90: 94:11 (25 kg kalkpasta, 4900g 94 guldocker). Kalkfärgen anbringas med krysstrykning vått i vått i sju strykningar. Noggrann för- och eftervattning är viktigt. Ovanstående gäller även för väggar i vindfång/förstuvist.
- Takkupor kläs med stående släthyvlat pärlspontpanel i samma dimensioner som på kupor med ursprunglig panel. Panelen målas med linoljefärg som kulörmässigt överensstämmer med fasadkulören. Fönstren i kupan bör omges av ett profilhyvlat foder som överensstämmer med ursprungliga foder. Takkuporna avtäcks med tvåkupigt lertegel. Vindskivor bör ha dekorativ avslutning lika befintliga ursprungliga och vara målade med linoljefärg med pigmenten järnoxidröd och järnoxidbrun, närmast överensstämmande med NCS 7020-Y70R.
- Utvändiga byggnadssnickerier målas med linoljefärg. Vindskivor bör ha dekorativ avslutning nedåt. I övrigt gäller att allt virke bör vara hyvlat och av samma dimensioner som befintligt.

- Dörrar målas med linoljefärg med kromoxidgrönt och bensvart pigment. Ej ursprungliga dörrar som avviker från ursprungliga kan bytas mot välgjorda kopior av de ursprungliga. Trasiga glasrutor av handblåst glas byts mot rutor av handblåst glas.
- Fönster skall vara av trä och målas med vit linoljefärg. Kitt bör vara linoljekitt. Hörnbeslag rotskyddsbehandlas och återmonteras vid fönsterrenovering. Vid rötskador byts endast skadade delar. Ilagningar görs med tätvuxet, kådrikt virke. Källarfönster bör ej vara vita.
- Entrétrappor och räcken vid vindfång/förstukvistar utförs av furu som målas med linoljefärg med pigmenten järnoxidröd och järnoxidbrun, närmast överensstämmande med NCS 7020-Y70R. Vid skador på räckesspjälor med dekorativa urtag byts endast skadat virke. Sådana spjälor kan även återskapas i räcken där de bytts ut.
- Vid omläggning av tak bör befintliga takpannor återanvändas. Måste kompletteringar göras bör nya pannor samlas i läge som är minst synligt. Plåttäckningar och rännalar utförs av plåtslagare. Plåten bör vara av stål och ej vara fabrikslackerad.
- Skorstenar putsas ej. Fogar lagas i med bruk lika befintligt.
- Stuprör bör göras i äldre utförande med vinklade skarvar och målas in i fasadkulören. Hängrännor målas i taklistens kulör.

Lidingö 5:35 är fasadrestaurerad enligt länsstyrelsens anvisningar

KÄLLOR

Otryckta källor

Lidingö Stadsarkiv: Bildarkivet.

Lidingö Villastads arkiv, volym F1:8

Lidingö Stads bygglovarkiv, ritningar och bygglovhandlingar

Länsstyrelsen i Stockholms län, akt för byggnadsminnet Canada

Internet

Lantmäteriets databas Historiska kartor, www.lantmateriet.se

www.beckermarinette.se

www.kyrkviksvarvet.se

www.sjohistoriska.se

www.vibatagare.se

Tryckta källor

Ankarberg, Carl-Henrik, *Gamla Lidingöbilder*, Stockholm: Carlssons Boförlag 1988.

Hammarlund-Larsson, Cecilia; Hedenblad Cecilia, *Lidingö Kulturhistoriska miljöer, Kulturmiljöprogram för Lidingö kommun*. Stiftelsen Stockholms läns museum, Lidingö Kommun, 1990.

Ljungberg, Gregory, *Lidingö genom tiderna, En berättelse i ord och bild*, Stockholm: LiberFörlag 1977

Klangemo, Karin, Sävheten, Ruth (red.) *En vital skärgårdsö, Lidingö, stad i 75 år*, Lidingö Hembygdsförening 2001.

Stavenow-Hidemark, Elisabet, *Villabebyggelse i Sverige 1900-1925*, Stockholm: Nordiska museet 1971.

Informanter

Göran Carling, f d anställd Beijer Bygg. Telefonsamtal 2008-05-16

Gunilla Dessen, barnbarn till Hjalmar Andersson Arwin, 2008-05-29

Kersti Lilja, länsstyrelsen i Stockholms län, 2008-05-20

Marianne Råberg , ägare till Lidingö 5:57, 2008-05-13

Åke Werner, Företagsledare Beijer Bygg, 2008-05-13